

Zachte krachten maken het verschil

Position Paper – Zingeving in de laatste levensfase

Guido Schürmann, beleidsadviseur Agora
september 2026

Inleiding

Zingeving maakt onlosmakelijk deel uit van het menselijk bestaan. Vragen als *waar kom ik vandaan, wie ben ik* en *waar ga ik naartoe* zijn fundamenteel voor ieder mens, ongeacht leeftijd of levensfase. Toch raakt deze dimensie gedurende het leven vaak op de achtergrond. Dat levert een dubbel ongemak op: mensen staan onvoldoende stil bij wat er voor hen werkelijk toe doet, wat betekenis heeft. Het vraagt tijd en gespreksruimte om dat 'naar voren te luisteren'. Het tweede ongemak is dat het niet zelden slechte zorg oplevert, niet passende zorg. Overbehandeling, onnodig hoge zorgkosten, ongewenste behandelingen vormen een risico. Zorgverleners staan onvoldoende stil bij de vraag wat iemand belangrijk vindt, terwijl die vraag toch echt voorafgaat aan welke behandeling je kunt inzetten.

Het besef van de laatste levensfase – weten dat je een ongeneeslijke aandoening hebt – maakt zichtbaar hoe essentieel zingeving is. Er toe doen voor anderen, de nabijheid van belangrijke anderen, geen losse eindjes meer hebben, waardigheid in leven en sterven zijn de belangrijkste waarden. Deze waarden maken dat andere krachten komen bovendrijven. Zachte krachten als: liefde, tederheid, verdraagzaamheid, compassie. H. Roland Holst dichtte er in 1918 al over. Deze zachte krachten staan in het veld van zingeving centraal. In zorg en ondersteuning in de laatste levensfase wordt steeds duidelijker hoe belangrijk en noodzakelijk aandacht voor zingeving is. Conform het kwaliteitskader palliatieve zorg verdient zingeving een evenwaardige plaats, als wezenlijk onderdeel van tijdige, passende, mensgerichte zorg. Om zingeving te integreren in elke interactie met personen.

In deze position paper kijken we allereerst naar wat we onder zingeving verstaan, vervolgens naar de inspanningen bij zingeving vanuit Agora sinds haar oprichting, om te besluiten met een blik vooruit.

Wat verstaan we onder zingeving en wat is haar rol?

'Zingeving gaat over wat mensen ten diepste beweegt en inspireert, en waardoor zij verbondenheid ervaren. Het is een doorlopend proces dat zichtbaar wordt in het alledaagse leven. Vragen als *wie ben ik, wat is voor mij echt belangrijk* en *waar vind ik steun* spelen hierin een centrale rol.' (Wichmann, 2025). Deze definiëring, voortkomend uit het rapport 'Harmonisatie taal' verwoord krachtig waar zingeving voor staat. Het sluit aan bij het gedachtengoed van positieve gezondheid. Zingeving en spiritualiteit worden sinds de richtlijn 'Zingeving en spiritualiteit in de palliatieve fase' als synoniem gebruikt, in dit position paper gebruiken we de term zingeving.

Zingeving betekent voor iedere persoon iets anders. Zo kan het al zingevend zijn regelmatig naar buiten te kunnen, voor een ander is familiebezoek heel betekenisvol, weer een ander wil een antwoord op de vraag 'waarom overkomt mij dit allemaal?'. Zingeving varieert van alledaags naar existentieel. Zingeving kan bovendien geworteld zijn in religie of spiritualiteit, voor anderen in persoonlijke overtuigingen, relaties of meer zelf samengestelde levensbeschouwing. Wat de invulling ook is: zingeving helpt mensen betekenis te geven aan hun leven en hun bestaan. Het geeft mensen perspectief op de betekenis van het leven dat ze leiden of daaraan voorbij over de dood heen.

Zingeving staat niet op zichzelf. In de laatste levensfase is het een integraal onderdeel, één van de vier dimensies: fysiek, sociaal, psychisch, zingend. Zingeving en sociale verbondenheid zijn sterk met elkaar verweven. Zingeving brengt altijd een vorm van verbondenheid met zich mee – met anderen, met een gemeenschap, of met iets dat groter is dan het individu zelf. Hoewel zingeving ook een individuele ervaring is, ontstaat en groeit het vooral in en door gemeenschappen. In dit kader legt de Raad voor Volksgezondheid en Samenleving een belangrijk verband tussen sociale verbondenheid en zingeving: die verbondenheid leidt tot betere gezondheid.

Het samengaan van sociale verbondenheid en zingeving kun je filosofisch benoemen in het begrippenpaar ‘bij elkaar staan, elkaar bijstaan’ (Vergeer). In heel eenvoudige taal zie je dan de essentie van alle dimensies in de laatste levensfasen. Hoogste tijd daarom om veel meer aandacht te besteden aan zingende, sociale en psychisch perspectieven. Iemand die deze samenhang nauw heeft onderzocht in zijn samenhang en impact is Machteld Huber. Ze heeft het concept van positieve gezondheid vanuit die samenhang ontwikkeld. Een mooi effect van dat concept is dat de focus van ziekte naar gezondheid verschuift. Huber is overtuigd van het belang van zingeving en spreekt zich daarin uit:

‘Zingeving is de meest gezondmakende kracht.’

In de richtlijn zingeving worden de rollen van de verschillende dimensies in palliatieve zorg heel precies weergegeven. Ze werken allen op elkaar in en de richtlijn omschrijft de rol van zingeving als ‘naar voren komend van achter de werkelijkheid van het fysiek, sociale en psychische. Anders gezegd: zingeving staat zelden op de voorgrond en is zelden het eerste dat genoemd wordt. Niet voor niets wordt ook wel gesproken over het ‘naar voren luisteren van wat er werkelijk toe doet in het leven’. De rol van zingeving wordt door André Kok (Opella) in een [filmpje](#) vanuit de kenniswerkplaats ‘Zorg voor zingeving’ treffend getypeerd:

‘Pas nadat je de vraag Wat is voor u van waarde? en Met wie voelt u zich verbonden? hebt gesteld, kun je passende zorg en ondersteuning bieden.’

Zingeving wordt zo een voorwaarde voor passende zorg en ondersteuning in de laatste levensfase. Het gaat gepaard met trage vragen, vragen waar niet onmiddellijk een antwoord op te vinden is of gegeven hoeft te worden. Het vraagt om tijd en ruimte voor meerdere gesprekken. Daar ligt een forse uitdaging in zorg en ondersteuning! Wat vaak nog onderbelicht blijft is dat aandacht voor zingeving verder rijkt dan de dimensie zelf en niet vrijblijvend is. Wanneer een zorgverlener weet wat een patiënt bezig houdt, kan daar in de behandeling en zorg rekening mee gehouden worden.

Professionals in zorg en ondersteuning weten lang niet altijd raad met wat betekenisvol of zinvol is. Ze voelen zich onzeker. Ze weten soms moeilijk te duiden waar zingeving over gaat of hebben moeite om de zingeving van de ander te herkennen. Deze handelingsverlegenheid werkt belemmerend voor tijdige, passende zorg. Doe verlegenheid wordt soms versterkt door verlegenheid of ongemak in het verstaan van de eigen zingeving. Maar: hoe kun je goed aandacht geven aan zingeving, zonder te weten hoe jij zelf je daartoe verhoudt? Passende zorg betekent dat de professional in zorg en welzijn ook de eigen zingeving moet kennen om te (h)erkennen wat aan betekenis en verbondenheid door de patiënt wordt ervaren. Evenzo kan dit spelen in intercollegiale contacten of in moreel

beraad: eigen en andermans betekenisgeving speelt daarin voortdurend een rol en het kan een bepalende factor zijn voor ervaren werkgeluk.

Inzet en impact van Stichting Agora

Rondom de eeuwwisseling (2002) is Agora in het leven geroepen als ondersteuningsorganisatie in de palliatieve zorg. Door de jaren heen heeft Agora zich ontwikkeld van een ondersteuningsorganisatie tot een kennis en ontwikkelorganisatie voor de sociale benadering van de palliatieve zorg en ondersteuning die het nu is. In de voorbije jaren heeft Agora zich sterk gemaakt voor palliatieve zorg in zijn algemeenheid, zingeving is daarbij steeds nadrukkelijk in de aandacht geweest. Enkele vruchten daarvan op een rij:

- Al snel na het begin is een werkgroep zingeving en spirituele zorg opgestart. In samenwerking met partners als VPTZ, Reliëf, ZonMw, Carend zijn sinds 2012 symposia georganiseerd. Uit de werkgroep is nadrukkelijk input geleverd aan het kwaliteitskader en aan een richtlijn zingeving en spiritualiteit.
- Agora ontwikkelde een brochure onder de titel *'De wereld van de trage vragen'* (2016) met daarin aanzetten voor een richtlijn en geestelijk verzorging in de thuissituatie. Trage vragen is een mooi begrip, omdat het aangeeft dat er vragen zijn die niet direct een antwoord krijgen of kunnen worden opgelost.
- Agora leverde een bijdrage aan de richtlijn *Zingeving en spiritualiteit in de palliatieve fase* (2018) en verzorgde een bijlage met een overzicht van opvattingen in religieuze en levensbeschouwelijke instellingen over de omgang met ziekte en sterven.
- Agora ontwikkelde projectmatig de opzet van geestelijke verzorging in de eerste lijn in de periode 2019 - 2023, dat als GV Thuis een plaats heeft in de geestelijke zorg voor mensen thuis in de palliatieve fase. In een communicatiestrategie zijn diverse films, infographics en artikelen ontwikkeld, zie www.pratenoverlevensvragen.nl.
- In Coronatijd bleek het jaarlijkse symposium van de werkgroep Agora ethiek en spirituele zorg niet georganiseerd te kunnen worden. Er is toen een digitaal alternatief ontwikkeld, die in de jaren erna is uitgemond in een cyclus van drie masterclasses, waarbij nauw met ZonMw en onderzoeken binnen GV Thuis is samengewerkt.
- Agora heeft samen met Vilans binnen het programma Waardigheid en Trots voor de Toekomst een zogenaamd Leer-Doe-Deel traject geïmplementeerd rondom 'het goede gesprek'. (2024). Daarin werden acht VVT-organisaties op locatie gecoacht en met on- en offline bijeenkomsten voor hun specifieke organisatie of locatie proactieve zorgplanning (ACP) geleerd hoe zorg in de laatste levensfase en zingeving onderdeel van de zorg en ondersteuning kan zijn.
- Vanuit project GV-Thuis hebben de Centra van Levensvragen zich kunnen ontwikkelen en is de Vereniging Samenwerkende Centra voor levensvragen ontstaan. Die in veel regio's ook nauwe samenwerking kent met de netwerken Palliatieve Zorg. Voor <https://geestelijkeverzorging.nl/plattegrond/alle> professionals en inwoners van NL zijn geestelijk verzorgers te vinden via deze website. Ook kinderen die ongeneeslijk ziek zijn en hun families kunnen gebruik maken van geestelijke verzorgers in hun eigen omgeving en zijn te vinden via dezelfde website (NIK).

- Vanaf 2019 heeft Agora als penvoerder het project Onderwijsplan Zingeving in zorg en sociaal domein uitgevoerd, samen met uitvoerende partijen. Een scala aan tools, trainingen, curricula voor Onderwijs zijn opgesteld en uitgevoerd en beschikbaar gekomen voor professionals en vrijwilligers. Van 2020 -2025 zijn de projecten uitgevoerd en zijn geborgd bij de Kenniswerkplaats Zingeving en geestelijke verzorging: www.kenniswerkplaatszingeving.nl

Op weg naar de toekomst!

Agora en de stichting PZNL zijn voornemens per 1 januari 2027 te fuseren. Kennis van palliatieve zorg, maatschappelijke bewustwording en richtlijnontwikkeling komen samen in een nieuwe organisatie. In die nieuwe organisatie blijft de aandacht voor zingeving en spiritualiteit nadrukkelijk een plek houden om de kwaliteit van palliatieve zorg en ondersteuning te bevorderen. Met drie lijnen om die aandacht te bevorderen en de zorg en ondersteuning van mensen in de laatste levensfase te optimaliseren.

1. Herkennen en bespreekbaar maken

- Het agenderen van zingeving in zorg en welzijn. De zorgpraktijk en ook het sociaal domein vragen om expliciete aandacht voor zingeving en betekenisvragen. Om zingeving te herkennen en bespreekbaar te maken. Dit kan met tools en handvatten en eveneens in webinars of bijdrage aan congressen. De samenwerking met Vilans binnen Waardigheid en Trots voor de Toekomst heeft geleerd dat VVT-organisaties er baat bij hebben zingeving in hun organisatie een plek te geven: het verhoogt de kwaliteit van leven door tijdige en passende zorg en ondersteuning. Samenwerkingen met bijvoorbeeld Vilans, Netwerken Palliatieve Zorg, Centra voor Levensvragen en de Kenniswerkplaatszingeving liggen voor de hand bij het agenderen van zingeving.
- Het stimuleren van het gesprek over wat er werkelijk toe doet. Het voeren van een open gesprek is de eerste bouwsteen in het Generiek Kompas. Dat is niet voor niks. Steeds duidelijker wordt het belang van een goed gesprek, waarin er aandacht is voor de hele mens. Niet de ziekte moet centraal staan, maar de mens. Het gedachtengoed van Machteld Huber – positieve gezondheid – helpt hierbij. Vast onderdeel in dat goede gesprek zijn de vragen naar zingeving zoals die verwoord worden in de nieuwe typering van zingeving. Het is evident dat in de hele organisatie tot en met de visie het noodzakelijk is deze aandacht te verankeren om goede, passende zorg en ondersteuning te bieden.
- Het rapport van het RIVM over palliatieve zorg in 2050 geeft drie mogelijke perspectieven om palliatieve zorg te ontwikkelen: individu, professional of gemeenschap. Het wordt steeds duidelijker dat er gekoerst wordt op de rol van gemeenschap: lokale gemeenschappen, familieverbanden, kerkelijk verbanden, lotgenoten. De sociale verbondenheid die zulke gemeenschappen met zich meebrengen is gelieerd aan zingeving, aan betekenisgeving. In de deelname aan gemeenschappen kan aan de orde komen wat iemand overkomt, wie je bent, hoe je omgaat met wat je aan lijden in het leven overkomt en hoe je dat kunt dragen.
- Mensen wonen langer thuis. In die situatie is er de behoefte om te spreken over levensvragen, betekenisvragen. Grotere bekendheid van GV Thuis helpt om in die

behoefte te voorzien. Verdere bekendheid van Centra voor Levensvragen helpt zorg en sociaal domein om passende, tijdige zorg en ondersteuning te bieden. Een belangrijke weg voor die grotere bekendheid ligt in het versterken van lokale en regionale samenwerking.

- In de verzuilde maatschappij midden twintigste eeuw was er voor velen een natuurlijke bedding om levensvragen te bespreken en betekenisgeving te ontvangen. Dat is vandaag anders. Er is vaak afstand tot religieuze gemeenschappen en instituties. Alleen: de vragen zijn gebleven, voor een groot deel onveranderd: wie ben ik, waar ga ik naartoe, wat is voor mij van waarde? Het is voor het individu een zoektocht hoe daarmee om te gaan, bij wie antwoorden te vinden. Het stelt ook een vraag aan bestaande religieuze en levensbeschouwelijke instanties: in hoeverre kunnen zij als gemeenschap een rol spelen in de palliatieve fase? Welke verbindingen zijn er te leggen met hen om de kwaliteit van leven en sterven te verbeteren?

2. Kennis en kwaliteit versterken

- Het inzetten en verspreiden van bewezen tools en methodieken. Er is veel voorhanden, het is niet nodig nieuwe tools te ontwikkelen. Bekend maken van bewezen tools is wel nodig, zoals bijvoorbeeld de Mount Vernon vragen (Wat houdt deze patiënt in het bijzonder bezig? Aan wie of wat had deze patiënt steun in eerdere situaties? Wie zou deze patiënt graag bij zich hebben?) of een [USD-4D model](#).
- De handelingsverlegenheid van professionals in zorg en welzijn in zingeving vraagt om met urgentie aangepakt te worden. De onzekerheid die zorgverleners en sociaal werkenden ervaren kan verminderen door voldoende aandacht voor palliatieve zorg in opleidingen. Bevorderen van aandacht voor zingeving in onderwijs (initieel en post-initieel) is nodig. Een goed besef wat zingeving is zal elke student helpen in zijn werk als professional in zorg en ondersteuning daarmee te werken. Met cliënten, met collegae en als persoon zelf. Verbinding met het lectorenplatform palliatieve zorg en het lectoraat Zorg en Zingeving ligt hier voor de hand, zodat praktijkgericht onderzoek en strategische ondersteuning helpen in persoonsgerichte, passende palliatieve zorg en ondersteuning.
- Reflectie, moreel beraad en omgang met eigen zingevingsvragen is nodig om passende zorg en ondersteuning te kunnen bieden. Het is daarbij belangrijk te benoemen dat veel zingevingsvragen impliciet geuit worden. Het vraagt van de professional om de 'rode vlag' te herkennen en deze te verkennen. Leren omgaan met morele stress, veerkracht kunnen tonen na ingrijpende ervaringen is een belangrijk onderdeel in de palliatieve zorg en ondersteuning. Leren omgaan met verlies, lijden en sterven helpt professionals in zorg en welzijn om morele stress te voorkomen en bevordert werkgeluk, wat een positief effect kan hebben op de verhouding van in en uitstroom in zorg en welzijn.
- Doorontwikkeling van richtlijnen en kwaliteitskaders: in 2026 verschijnt een update van de richtlijn zingeving in de palliatieve fase. Ook het kwaliteitskader palliatieve zorg krijgt een update in 2026. Gezamenlijke implementatie zal bevorderend werken voor tijdige, passende palliatieve zorg.
- Proactieve zorgplanning krijgt steeds meer aandacht. Daarin is zeker aandacht voor zingeving, maar de handelingsverlegenheid speelt professionals ook hier parten. Belangrijk is het om PZP door te ontwikkelen met ruime aandacht voor zingeving en

spiritualiteit. Goed weten wat van waarde en betekenis is, dat vastleggen, helpt om later in de palliatieve fase de juiste zorg en ondersteuning te bieden. Vooral in dementiezorg is dit al heel concreet en helpt vroegtijdig gesprek en vastleggen om passende zorg en ondersteuning te bieden.

3. Verbinding en implementatie stimuleren

- Regionale samenwerking is een prioriteit voor de organisatie van palliatieve zorg en ondersteuning. In de nieuwe organisatie willen we de aandacht voor zingeving en geestelijke verzorging thuis expliciet stimuleren. In aansluiting bij het kwaliteitskader, in aansluiting bij de trend dat mensen langer thuis wonen. Er is al het nodige gerealiseerd in de regio, tegelijkertijd is er nog veel meer verbinding te maken. Door verdere regionale samenwerking zullen professionals en vrijwilligers elkaar vaker en makkelijker vinden, dat zal de kwaliteit van leven en sterven versterken.
- In samenhang met de regionale samenwerking is ook de lokale samenwerking in en met gemeenschappen van groot belang. Hier is het nodige in ontwikkeling, kijkend naar onder meer Nederlandzorgt, [Leerwerkplaatsen](#) en de ontwikkeling van compassionate communities. In samenwerking met burgerinitiatieven is veel mogelijk om de kwaliteit van leven en sterven te verbeteren. Het thema zingeving helpt bij die beweging om focus te houden op wat echt belangrijk is in het leven.
- Voor iedere professional in zorg en welzijn geldt dat hij of zij goed kan omgaan met zingeving. De geestelijk verzorger als specialist in zingeving biedt nog wat extra. Ze bieden een meerwaarde door opleiding, omgang met diversiteit, training in luisteren en het kunnen uithouden bij zogenaamde trage vragen. Geestelijk verzorgers zoeken niet de oplossing, maar zijn aanwezig en vragen door naar door naar liefde, compassie, verdraagzaamheid, juist in tijden van lijden en verlies. Misschien wel bij uitstek zijn geestelijk verzorgers geschikt in de omgang met zachte krachten die het verschil maken. Daar komt nog bij dat geestelijk verzorgers morele ondersteuning bieden voor professionals. Zij kunnen zorgverleners coachen en scholen zodat deze in hun contacten met patiënten ook zelf kunnen herkennen en verkennen dat er wat speelt. Zij kunnen behulpzaam zijn bij morele veerkracht en het uitdiepen van morele dilemma's, die in zorg en ondersteuning voortdurend opspelen.
- Tenslotte is aandacht voor zingeving essentieel voor het beleid van organisaties in palliatieve zorg en ondersteuning. Beleid voorziet in tijdige en passende zorg. Beleid gaat uit van missie en visie, van een integrale blik op palliatieve zorg en ondersteuning. Kwaliteit van leven en sterven is onlosmakelijk verbonden met de aandacht voor zingeving: voor cliënten, voor medewerkers onderling en ook voor de organisatie als zodanig om vorm te geven aan persoonsgerichte, passende palliatieve zorg en ondersteuning.

Slot

Zingeving is geen luxe, maar een noodzakelijke voorwaarde voor persoonsgerichte, passende zorg en ondersteuning. Door hier structureel aandacht aan te geven, doen we recht aan de hele mens – en dragen we bij aan een waardige en betekenisvolle laatste levensfase.

Guido Schürmann, beleidsadviseur

Bronnen:

- Anne Wichmann, Rapport Harmonisatie taal bij Onderwijsplan Zingeving in zorg en sociaal domein. 2025.
- H. Roland Holst, Verzonken grenzen. Busse, Rotterdam, 1940.
- Charles Vergeer, Vragen naar zin. Damon, Leende, 2000.
- Agora, De wereld van de trage vragen (brochure), 2016.
- Richtlijn zingeving en spiritualiteit in de palliatieve fase (2018)
- Raad voor Volksgezondheid en Samenleving, rapport Gezond Verbonden, 2026.
- RIVM, Palliatieve zorg in 2050.
- AEF, Samen leven tot het laatst, 2025.